

Бондаренко Б. Д. Загальнотеоретичні закономірності як важливий аспект правового прогресу

Аналізуються підходи до розуміння понять «правовий прогрес» і «загальнотеоретичні закономірності», визначаються характерні риси закономірностей та їх функціональне призначення. Автор статті обґрунтовує зв'язок між розумінням загальнотеоретичних закономірностей та правовим прогресом, визначає окремі аспекти їх взаємодії, з'ясовує роль державно-правових закономірностей як засобу впливу на правовий та науковий прогрес.

Ключові слова: державно-правові закономірності, правовий прогрес, предмет загальнотеоретичної науки, функціональне призначення закономірностей.

Бондаренко Б. Д. Общетеоретические закономерности как важный аспект правового прогресса

Анализируются подходы к пониманию понятий «правовой прогресс» и «общетеоретические закономерности», определяются характерные черты закономерностей и их функциональное назначение. Автор статьи обосновывает связь между пониманием общетеоретических закономерностей и правовым прогрессом, определяет отдельные аспекты их взаимодействия, выясняет роль государственно-правовых закономерностей как средства влияния на правовой и научный прогресс.

Ключевые слова: государственно-правовые закономерности, правовой прогресс, предмет общетеоретической науки, функциональное назначение закономерностей.

Bondarenko B. General theory of state and law regularities as an important aspect of legal progress

The aim of the paper is to research comprehension, features and functionality of legal progress and General theory of state and law regularities. The author explores the correlation between understanding of state and law regularities and legal progress, identifies aspects of their interaction and clarifies the role of state and law regularities as a means to influence the legal and scientific progress.

Key words: state and law regularities, legal progress, subject of general theory of state and law, function patterns of regularities.

УДК 340.153;34(091)

*Тетяна Іванівна Бондарук,
старший науковий співробітник
відділу історико-правових досліджень
Інституту держави і права
ім. В. М. Корецького НАН України,
кандидат юридичних наук,
старший науковий співробітник*

**ЦИВІЛІЗАЦІЙНИЙ ПІДХІД У ДОСЛІДЖЕННЯХ
СЕРЕДНЬОВІЧНОЇ ІСТОРИКО-ПРАВОВОЇ РЕАЛЬНОСТІ**

Середньовічна історико-правова реальність до сьогодні залишається одним із найменш пізнаних явищ в історико-правовій науці. Зумовлене це як об'єктивно-формальними (найперше – здебільшого фрагментарною джерельною базою та її специфічністю), так і об'єктивно-сутнісними факторами, більшість з яких з'ясовані недостатньо або залишені поза межами історико-правового пізнання. Серед останніх, зокрема, ціннісна шкала середньовічного суспільства; її відображення в уявленнях про право; мова в значенні категорій і понять, якими оперувало мислення людей Середньовіччя (так звана «мовна свідомість» – В. Горський та С. Кримський); ціннісно-смысловий Універсум культури; духовно-символічні аспекти життя тощо. Увага до таких факторів і явищ, введення їх до предметного поля історико-правового дослідження здатні зробити середньовічну історико-правову реальність значно рельєфнішою і, можливо, зрозумілішою. А це, в свою чергу, зумовлює залучення методологічного інструментарію філософії права, антропології права, історіософії, культурології, історії, філософії тощо [1, с. 72].

Власне, йдеться про спробу виявлення базових (опорних) «потоків-впливів, що йдуть від різноманітних, але більш-менш постійних умов-джерел» [2, с. 249], що дає змогу простежити і виявити широкий соціокультурний контекст, в якому формуються ті чи інші політико-правові феномени, а право виступає нормативно-ціннісним регулятором, що і становить зміст *цивілізаційного підходу в історико-правових дослідженнях*.

Ключовим у визначенні сфери застосування цивілізаційного підходу є визначення цивілізації. І тут домінуючими є дві позиції щодо такої дефініції: цивілізацію розглядають як специфічну локалізовану культуру або як розвинутий стан людського суспільства, яким досягнуто високий рівень культури, науки, промисловості та урядування (цивілізація про цьому виступає антонімом варварства).

Базовим є визначення цивілізації як поступального прогресивного руху. На думку Н. Крестовської, варто повернутися і до цивілізаційно-стадіального варіанта методологічного підходу в юриспруденції, що означатиме дослідження стадій розвитку конкретних суспільств на шляху до правового типу культури, в основі якого лежить ідея загального блага спільноти людей як вільних і рівноправних суб'єктів [3, с. 682].

Визнаючи серцевину розуміння цивілізації людину – громадянина – суб'єкта дії, слід мати на увазі, що, на думку відомих українських дослідників С. Кримського та Ю. Павленка, особистість, дух, свобода і творчість виступають органічно пов'язаними реальностями, що взаємовизначають одна одну. Це положення має бути покладене в підвалини нашого розуміння як процесу пізнання, так і розуміння світового цивілізаційного процесу і соціокультурного розвитку окремого народу [4, с. 9].

При цьому щодо дослідження правової та історико-правової реальності значну евристичну цінність може мати філософсько-правова концепція правового простору. Адже, як слушно зазначає В. Середюк, термін «простір» не використовується для позначення суто фізичних величин об'єму чи протяжності. Натомість часто йдеться про певну сукупність ідей, конструктів, теорій, екзистенційних ознак, ідеалів, цінностей, у межах яких ми перебуваємо, але які визначають наше формування, спосіб мислення і пізнання [5, с. 236]. Відповідно до цього правовий простір може розумітись як такий, що, за С. Алексєєвим, не обмежений сферою писаного права як силового нормативного регулятора, а постає також як духовно-інтелектуальна сфера [6, с. 214].

І якщо для теоретика права очевидно, що термін «правовий простір» відображає сучасний стан розвитку права, держави, інших суспільних інститутів, коли формуються і виникають пограничні явища (квазідержави, співдружності та союзи, горизонтальні зв'язки та самоорганізація інститутів та індивідів) [5, с. 237], то для історика права не менш очевидні підстави для його застосування віднаходяться, зокрема, у Середньовіччі. Адже на теренах Європи, попри практично повсюдне усталення чітких ієрархічних суспільних васально-клієнтарних зв'язків і стану замкненість, кордони між державами були мінливими, християнство усталилось як спільна релігія, а римське право тією чи іншою мірою повсюдно впливало на право. Основним же каталізатором творення європейського правового простору була уніфікована правова освіта, здобувачі якої без перешкод ретрансливали набуті знання та ідеї на всіх європейських теренах.

Водночас зміст правового простору, за П. Рабіновичем, становлять основоположні («природні») права й обов'язки людей, їхніх спільнот і об'єднань, певні можливості насамперед людини, котрі необхідні для задоволення потреб її існування та розвитку в конкретно-історичних умовах [7, с. 230].

Отже, вихідний пункт цивілізаційного підходу – людина (індивід) розглядається і як центр правового простору – сфери буття права як особливого соціального явища, культурного феномену, що, конкретизуючи поле досліджень, дає підстави для подолання, за визначенням А. Гуревича, основної перепони, якою постає «середньовічний індивід – предмет найвищою мірою суперечливий і певною мірою навіть неможливий» [8, с. 12]. До того ж слід мати на увазі, що завжди йдеться про дві історико-правові реальності – звичайну й елітарну. Саме результати діяльності творців останньої визначають сучасне уявлення, у тому числі і про право, і про людину Середньовіччя. Хоча очевидно, що шлях пересічної людини на шляху до цивілізованості був більш тернистим і цікавим. При цьому, однак, на думку дослідників, доля цивілізації передусім все ж таки залежить від того, як довго «творча меншість», яка визнається такою лише у тому випадку, коли вона є носієм вищих духовно-моральних цінностей, здатна продукувати адекватні «відгуки» на «виклики» долі [4, с. 157].

Отже, цивілізаційний підхід є своєрідною призмою, яка забезпечує багатомірність зображення історико-правової реальності. Наприклад, саме в контексті домінування у середньовічному світосприйнятті християнства, яке мало виключний вплив на європейські суспільні процеси, а саме: духовно-релігійний аспект, який А. Тойнбі визначав головним в осмисленні цивілізаційного руху, рельєфніше виглядають особливості українського православ'я. Так, відомий український дослідник А. Річинський, характеризуючи релігійний синкретизм в Україні, зазначав, що він сприяв появі трьох груп звичаїв та обрядів, які стали основою українського православ'я: звичаї, що мають виразні сліди дохристиянського світогляду (прямий стосунок до права мають, наприклад, уявлення про близькість людей до Бога, рівність чоловіка і жінки (обопільна присяга молодих при вінчанні)); церковно-народні звичаї, що виникли вже в християнські часи, в основі багатьох із них теж лежать дохристиянські ідеї рівності людей перед Богом, власне, прочитання св. Письма; звичаї, сформовані на основі обрядів місцевого (регіонального) значення (запозичення форм богослужінь тощо).

На думку упорядників праці А. Річинського «Проблеми української релігійної свідомості» А. Колодного та О. Сагана, обстоюючи українське православ'я як культурно-історичний феномен, дослідник виокремлює такі його риси: соборноправність (у тому числі виборність духовенства, допуск мирян до участі у церковних справах); віротерпимість, в основі якої іранські, семітські, індійські, перські, грецькі, варязькі привнесення, і, як наслідок, відкритість до західних впливів під гаслом «український дух – європейська культура»; політична інституційність і незалежність від світської влади тощо; основа формування особливостей українського православ'я – переважання духу над формою [9, с. 29–30].

Водночас можна сказати, що присутність ідеї людської особистості в українському православ'ї не постала гостро під час утвердження основ станово-класового суспільства і не вимагала на цих теренах зміни релігійно-філософських орієнтирів, які привнесли у середньовічну Західну Європу протестантизм

і реформований католицизм. Відповідно, не відбулася радикалізація ідей індивідуалізму та раціоналізму, що були підґрунтям буржуазних відносин, що мало свій вплив на витворювану тут історико-правову реальність.

Отже, цивілізаційний підхід припускає одночасне бачення історико-правової реальності в аспектах стадіальності, полілінійності і соціокультурної дискретності, а звернення до концепції правового простору – акцентування уваги на її правових аспектах.

Використані джерела

1. *Бондарук Т. І.* Середньовічне праворозуміння: акценти і особливості / Т. І. Бондарук // Альманах права. Праворозуміння та право реалізація: від теорії до практики. Наук.-практ. юрид. журнал. – К. : Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. – Вип. 2. – 2011. – С. 71–74.
2. *Кизима В. В.* Тоталогія (філософія оновлення) / В. В. Кизима. – К. : Парапан, 2005. – 272 с.
3. *Бондарук Т. І.* Деякі методологічні аспекти історії права як науки про розвиток правового життя соціуму / Т. І. Бондарук // Правова держава. – 2015. – Вип. 25. – С. 679–683.
4. *Кримський С. Б.* Цивілізаційний розвиток людства / С. Б. Кримський, Ю. В. Павленко. – К. : Фенікс, 2007. – 316 с.
5. *Середюк В. В.* Окремі методологічні аспекти категорії простору у філософії права // Реформування інститутів права і держави: теоретичні та практичні підходи: збірник матеріалів Міжнар. юрид. наук.-практ. конф. «Актуальна юриспруденція» (м. Київ, 20 квітня 2016 р.) Матеріали круглого столу «Філософсько-правова концепція правового простору» (м. Тернопіль, 18 березня 2016 р.) Тези наук. доповідей. – Тернопіль : Терно-граф, 2016. – С. 235–238.
6. *Оборотюв Ю. М.* Правова сфера як багатоплановість правового простору / Ю. М. Оборотюв // Реформування інститутів права і держави: теоретичні та практичні підходи: збірник матеріалів Міжнар. юрид. наук.-практ. конф. «Актуальна юриспруденція» (м. Київ, 20 квітня 2016 р.) Матеріали круглого столу «Філософсько-правова концепція правового простору» (м. Тернопіль, 18 березня 2016 р.) Тези наук. доповідей. – Тернопіль : Терно-граф, 2016. – С. 213–216.
7. *Рабінович П. М.* Правовий простір (спроба філософсько-правової інтерпретації) / П. М. Рабінович // Реформування інститутів права і держави: теоретичні та практичні підходи: збірник матеріалів Міжнар. юрид. наук.-практ. конф. «Актуальна юриспруденція» (м. Київ, 20 квітня 2016 р.) Матеріали круглого столу «Філософсько-правова концепція правового простору» (м. Тернопіль, 18 березня 2016 р.) : тези наук. доповідей. – Тернопіль : Терно-граф, 2016. – С. 230–232.
8. *Гуревич А.* Индивид и социум на средневековом Западе / А. Гуревич. – СПб. : Александрия, 2009. – 492 с.
9. *Річинський А. В.* Проблеми української релігійної свідомості / А. В. Річинський ; упоряд. А. Колодний, О. Саган. – К. : Світ знань, 2000. – 432 с.

Бондарук Т. І. Цивілізаційний підхід у дослідженнях середньовічної історико-правової реальності

У статті здійснено аналіз об'єктивно-сутнісних факторів, які характеризують середньовічну історико-правову реальність й утворюють соціокультурний контекст, в якому формуються ті чи інші політико-правові феномени, а право виступає нормативно-ціннісним регулятором, що і становить зміст цивілізаційного підходу в історико-правових дослідженнях. Відповідно до цього робиться спроба визначення цивілізації як поступального прогресивного руху. Найприйнятнішим варіантом в юриспруденції визначається цивілізаційно-стадіальний методологічний підхід, в основі якого особистість, дух, свобода і творчість, що виступають органічно пов'язаними реальностями. У межах цивілізаційного підходу досліджується філософсько-правова концепція правового простору. Цивілізаційний підхід визнається своєрідною призмою, яка забезпечує багатомірність зображення історико-правової реальності, що ілюструється аналізом особливостей українського православ'я.

Ключові слова: Середньовіччя, історико-правова реальність, цивілізація, світогляд, особистість, правовий простір.

Бондарук Т. И. Цивилизационный подход в исследованиях средневековой историко-правовой реальности

В статье проведен анализ объективно-сущностных факторов, которые характеризуют средневековую историко-правовую реальность и создают социокультурный контекст, в котором формируются те или иные политико-правовые феномены, а право выступает нормативно-ценностным регулятором, что и составляет суть цивилизационного подхода в историко-правовых исследованиях. Соответственно к этому делается попытка обозначить цивилизацию как поступательное прогрессивное движение. Наиболее приемлемым в юриспруденции называется цивилизационно-стадиальный методологический подход, в основе которого лежит личность, дух, свобода и творчество, которые выступают органически связанными реальностями. В рамках цивилизационного подхода исследуется философско-правовая концепция правового пространства. Цивилизационный подход признается своего рода призмой, которая обеспечивает многомерность изображения историко-правовой реальности, что иллюстрируется анализом особенностей украинского православия.

Ключевые слова: Средневековье, историко-правовая реальность, цивилизация, мировоззрение, личность, правовое пространство.

Bondaruk T. The civilization approach in the research of medieval historical and legal reality

The article analyzes objectively factors which characterize the medieval historical and legal reality and form social and cultural context. In this context generate certain political and legal phenomena and the law stands normative and value control's that makes the content of civilized approach in historical and legal research. Accordingly, makes an attempts to determine the civilization as a progressive movement. The most acceptable variant in law is define civilizational of stages methodological approach, based on personality, spirit, freedom and creativity that act as organically related realities. Within the framework of civilization approach philosophical-legal conception of legal space is investigated. Civilization approach recognized as kind of prism that provides multidimensionality image of historical and legal reality, which illustrate by the analysis features of Ukrainian Orthodoxy.

Key words: Middle Ages, historical and legal reality, civilization, worldview, personality, legal space.